

Věřím, že nad tím vším by Gregor Mendel jako milovník krásy přírody a harmonie jejích zákonů žasnul. Byl by fascinován i epigenetikou, všemi těmi kódy v DNA i světem malých molekul RNA. A ani by mu nevadilo, že jím objevené zákony jsou velkým zjednodušením, neboť většina zna-

ků je určena polygenně, tedy souhrou více genů, které ve složitém koncertu tvarují výsledný fenotyp. Pokorně by přijal fakt, že příroda je mnohem složitější, než si badatelé dříve mysleli, a s radostí i odvahou by vstupoval do nových prostorů, které se nám otevírají...

Co mají společného: Počasí, ekonomika... a vyhánění Židů a upalování žen

Historie lidstva se hemží případy, kdy většinová společnost napadala náboženskou, etnickou či jinou minoritu. Obzvláště středověká, novověká a koneckonců i moderní historie Židů v Evropě je učebnicí toho, jak lze za jakoukoliv společenskou, hospodářskou či přírodní katastrofu nalézt obětího beránka.

V možná nejzjevnější dostupné analýze se američtí ekonomové Robert W. Anderson, Noel D. Johnson a Mark Koyama¹ rozhodli prozkoumat, jaké obecné faktory tyto pogromy nejvíce podněcovaly. Analyzovali zprávy o 785 násilných vyhnáních a dalších 614 významných útocích na Židy v evropských městech mezi lety 1100 až 1800. Jak se na ekonomy sluší, jejich pracovní hypotéza předpokládala, že napadání Židů bude spojeno s těžkou hospodářskou situací, především s nedostatkem potravin. Evropská města té doby byla extrémně závislá na aktuální úrodě, zejména pšenice. Neúroda a následné hladovění u prostých lidí rychle podněcovalo nepokoje a potřebu nalézt viníky. A kde jinde je najít než u imigrantů, nadprůměrně zámožných a zároveň nevěřících v Ježíše Krista, že?

Značnou nesnází Andersonova týmu byla absence dat o hospodářském výkonu či výrobě potravin středověkých měst. Jako ukazatel zemědělské produktivity proto užíli teplotní vývoj odvozený z řady nepřímých technik, od rozborů pylů ze sedimentů přes tloušťky letorostů stromů po poměry stabilních izotopů v evropských ledovcích. Kombinací dat byly sestaveny teplotní mapy pro vegetační období v analyzovaných stoletích a poté se ekonomové zaměřili na obzvláště dlouhé a kruté zimy. Do modelu byla zanesena i kvalita půdy, jelikož se dá očekávat, že v neúrodných oblastech bude dopad počasí na sklizeň největší.

Z výsledků vyplývá, že pro Žida žijícího třeba v 15. či 16. století platila během jeho života zhruba 18% pravděpodobnost, že bude vyhnán z domova. Během „studených let“ se však tato pravděpodobnost až zdvojnásobila. Analýza potvrdila, že vedle propuknutí moru, který perzekuci Židů signalizoval nejsil-

něji, nejhorší antisemitské útoky u obyvatel evropských měst skutečně vyvolávalo drsné počasí a následující neúroda.

Lepší vrabec v hrsti než zlatá husa na dvoře?

Tlak na Židy přicházel také shora. Kvůli tomu, že kanonické právo se během 12. a 13. století snažilo intenzivněji vynucovat zákaz lichvy, nemohli křesťané půjčovat bližním za úrok, a tak se ve středověku stali výhradními bankéři Židé. Ač církvi zavrhování, světská moc přestupky Židů přehlížela a pragmaticky využívala jejich služby. Zejména pro knížata a krále Židé představovali možnost, jak získat úvěr, ale také ideální daňovou základnu, ze které šlo rychle odčerpat potřebné finance. Židé se stali *de facto* daňovými výběřčími, potřebným půjčovali a ze získaných úroků odváděli panovníkovi podíl.

Středověcí a novověcí vládcí měli proto důvod židovské komunity chránit, zároveň však museli odolávat pokušení bohaté Židy vyvlastňovat. Ovšem „k zatýkání Židů a ke konfiskaci jejich majetku a úvěrových přípisů by bylo třeba mnoha správců a prostých úředníků. V každé fázi procesů by se mohly objevit problémy, které by vyústily v nižší příjem pro krále. Místní úředníci by mohli v tichosti konfiskovat movité věci Židů a prodat je pro svůj vlastní zisk. Nebo by mohli být upláćeni Židy, aby je propustili alespoň s částí jejich majetku. Židé s blízkými vazbami na šlechtu a vládní úředníky by se mohli doslechnout o plánu a prchnout před jeho provedením nebo by své cennosti mohli skrýt. Koneckonců i prostí měšťané se mohou dozvědět o plánu a před konfiskací se chopit židovského majetku a úpisů o svých vlastních dlužích,“ píše výmluvně historička Emily Taitzová² k situaci ve Francii koncem 13. století. Efektivní cestou se ukázalo být univerzální vyhnání a propadnutí majetku všech Židů.

Studie Andersona a kolegů potvrdila, že pokud vládce čelil nepokojům kvůli neúrodě a zároveň byl slabý, takže nenáviděnou minoritu nemohl ochránit, zvolil s větší pravděpodobností vyhnání všech Židů a přivlastnil si jejich majetek.

PETR HOUDEK

1) Anderson R. W., Johnson N. D., Koyama M.: From the Persecuting to the Protective State? Jewish Expulsions and Weather Shocks from 1100 to 1800. George Mason University Department of Economics Working Paper No. 13-06, 2013. Data o židovských pogromech vycházejí zejména z 26svazkové Encyclopaedia Judaica (2007), 2. edice. Macmillan Reference.

2) Taitz E.: The Jews of Medieval France, The Community of Champagne, Greenwood Press, Westport 1994, s. 220–221 (citováno dle studie výše).

S nástupem centralizovaných a silnějších státních celků v 17. století se vztah počasí a perzekuce Židů začíná vytrácet. Ač stále docházelo k jejich vyhánění, mocnější vládcí si uvědomovali, že přítomnost Židů je pro ně dlouhodobě výhodnější než krátkozraká loupež jejich majetku,³ a proto sociální nepokoje řešili jinak.

Po zimě hoří i čarodějnice

Izraelité nebyli zdaleka jedinou skupinou, viněnou ve středověku z protivenství osudu. Emily Osterová⁴ zkoumala okolnosti, za nichž v Evropě v 13. až 19. století rostl počet čarodějnických procesů, a došla ke stejnému závěru: nejvýznamnějším vlivem bylo asi počasí.

Během sedmi století byl za zločiny čarodějnickví upálen až milion osob, přičemž nárůst počtu inkvizičních i světských čarodějnických tribunálů vždy silně koreloval s propadem teplot. Zejména kolem roku 1560 se prudce zvýšil počet upálených, což odpovídalo době, kdy oproti předchozím sedmdesáti letům relativního tepla (a za čarodějnickví nebyl odsouzen téměř nikdo) význačně poklesla teplota.

Závislost čarodějnických procesů na počasí může být silnější než u Židů i proto, že čarodějkám byla moc ovládat počasí i sklizeň přímo přisouzena. Kladiivo na čarodějnice, *Malleus Maleficarum*, je v tomto bodě výmluvné: „Je rozumné předpokládat, že stejně snadno jako mohou způsobit krupobití, tak jednoduše mohou přivolat i blesky a bouře na moři. O tom není žádných pochyb.“ Papežská bula Innocenta VIII. pak k čarodějnickví dodává: „Jak se v poslední době doneslo našim uším [...] mnoho lidí obou pohlaví [...] hatí plodnosti země, hrozny vinné révy, ovoce stromů [...] vinice, ovocné sady, louky, pastviny [...] kukuřici, pšenici a všechny ostatní obiloviny.“

Analýza Emily Osterové se zaměřila zejména na 16. až 18. století a jako míru hospodářského výkonu regionu využila i počet měst s více než 10 000 obyvateli, resp. vysokou hustotu osídlení – předpokládala, že k nárůstu obyvatel může vést jen období zemědělské prosperity. Prokázala, že čím slabší populační růst oblast zažívala, tím více čarodějnických procesů se v ní konalo, což znovu ukázalo, že tribunály s čarodějnicemi – zejména chudými, starými a ovdově-

lými ženami – se objevovaly především při neúrodě.

Je k ničemu, zbavme se jí?

Dějiny jsou často nahlíženy v kontextu velmi specifických vztahů. Perzekuce určitých skupin je viděna jako projev konkrétních mocenských, kulturních, etnických či náboženských rysů daných společenství. Studie nacházející společné faktory ovlivňující děje ve společnosti bez ohledu na její specifika jsou proto velmi cenné, i když jistě opomíjejí množství alternativních vysvětlení. Jejich užitečnost tkví i v tom, že mohou posloužit jako zdroj předpovědí. Přestože asi málokdo očekává, že vliv počasí na čarodějnickví lze pozorovat i dnes, je tomu tak.

Edward Miguel vyšel ze soudobé etnografické zprávy o situaci v Tanzanii: „Vira v čarodějnickví je zakořeněna v celém systému morálky a znalostí lidí Sukuma [jeden z nejpočetnějších kmenů země]. [...] Nastane-li pohroma, jako je ztráta skotu nebo bídná sklizeň, vysvětlení lze vždy nalézt v provázaném vztahu s živými lidmi a nebo s dušemi mrtvých. U Sukumů může být čarodějnickví [které mohou praktikovat muži i ženy] příčinou téměř jakéhokoliv neštěstí nebo tragédie, jako jsou náhlé bouře na jezeře, nečekaná smrt zdravého člověka, potraty a neplodnost, záplavy, smrt z hadího kousnutí, deprese či různé nemoci.“

Zabíjení čarodějnic není přesto v Tanzanii příliš rozšířené, v typické vesnici je zavražděna v průměru „jen“ jedna čarodějnice za pět let.⁶ Na základě jedenáctiletého sledování 67 vesnic však Miguel znovu potvrdil, že extrémní počasí – sucha nebo povodně – vede k četnějšímu zabíjení čarodějnic. Specifikem tanzanské skutečnosti je však charakteristika katů. Obviněné z čarodějnickví, což jsou opět hlavně staré ženy,⁷ zavraždí mačetami nejčastěji členové jejich vlastních rodin.

Ač „oficiálně“ jde o zbavení vesnice zlé magie (čemuž domorodci upřímně věří), fakticky také mohou sukumské domácnosti eliminovat nejméně produktivní členy komunity v době případného nedostatku potravin. Tomu nahrává i fakt, že po epidemiích cholery či spalniček k vraždění čarodějnic nedochází (na druhou stranu ovšem dochází k zabíjení nejčastěji při začátcích sklizně, kdy jídla přibývá).

Protože klima je dlouhodobě cyklické a extrémně nepříznivé počasí je z definice vzácné, může se *de facto* jakákoliv „akce“ pro zlepšení počasí ukázat jako účinná. Roky po katastrofách jsou prostě lepší. Při absenci vědeckého poznání u obyvatel Tanzanie je tedy složitě pověru o nutnosti zničení čarodějnic kvůli lepšímu počasí vykořenit, praxe se zdá být totiž efektivní. Platí-li však, že pro zabíjení existují i hmotné důvody, je zde možnost řešení – vyplácet starým ženám státní penze. Pro rodinu se v těžkých dobách nestanou přítěží, ale naopak aktivem. Po zavedení starobních důchodů v Jihoafrické republice skutečně klesl počet vražd čarodějnic.

Ing. Petr Houdek, (*1981),
viz Vesmír 92, 364, 2013/6

3) Je ironií dějin, že stejný faktor – zlepšení výkonu státní moci – umožnil o tři století později industriální vyvražďování Židů při holocaustu.

4) Oster E.: Witchcraft, Weather and Economic Growth in Renaissance Europe. The Journal of Economic Perspectives 18, 215–228, 2004/1.

5) Miguel E.: Poverty and witch killing. The Review of Economic Studies 72, 1153–1172, 2005/4.

6) Dle vládních statistik bylo mezi Sukumy během let 1970 až 1988 zavražděno 3072 obviněných čarodějnic, což je přes dvě třetiny celkového množství vražd čarodějnic v Tanzanii (80 % ze zavražděných jsou ženy, nejčastěji ve věku 50–60 let). Mnoho starých žen je rovněž vyhnáno, resp. při známkách možného obvinění z čarodějnickví z vesnice samy utečou. Zabíjení čarodějnic se vyskytuje i v Ghaně, Keni, Mosambiku, Ugandě či v Zimbabwe. Ač jde podle národních i mezinárodních norem o vraždy, vrazi jsou zřídka stíháni.

7) Jelikož v oblasti panuje zvyk, že žena se po svatbě stěhuje do vesnice svého manžela, a zároveň většinu politické a policejní moci drží muži, mají ženy jak v rodině, tak v obci horší pozici a menší zastání a jsou jasnými kandidátkami na nejvyšší oběť.